

Monika Wiśniewska

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN

ORCID 0000-0002-8877-8807

Dlaczego Polacy wciąż wracają do historii?

Why Do Poles Keep Returning to History?

Gerhard Gnauck, *Polen verstehen. Geschichte, Politik, Gesellschaft*, Stuttgart 2018, ss. 318.

The aim of the article is to review the book *Polen verstehen. Geschichte, Politik, Gesellschaft* by Gerhard Gnauck, a German historian, political scientist, journalist and correspondent of 'Frankfurter Allgemeine Zeitung'. It was published in Stuttgart in 2018, and in July 2019 it was presented in Poland at the office of the Foundation for Polish-German Cooperation in Warsaw. The review article ponders on how Gnauck's monograph should be qualified, whether or not it bears a scientific character; further, if it can be considered a German-language compendium of knowledge about the history of Poland and current socio-political conditions in this country. The tasks that the author set out in his work are discussed and an attempt is made to answer the question to what extent the outlined plans were achieved. The last part of the text reflects on the importance of the monograph to the German reader and German-Polish relations.

Keywords: Gerhard Gnauck, Polish-German relations, Poland in German historiography

Słowa kluczowe: Gerhard Gnauck, stosunki polsko-niemieckie, Polska w historiografii niemieckiej

Niemcy, o ile wykazują większe zainteresowanie Polską, pytają nierzadko: dlaczego Polacy wciąż wracają do historii? Odpowiedzi na to pytanie udzielił Gerhard Gnauck, niemiecki historyk, politolog, publicysta, dziennikarz: „Bo im się tak podoba; bo przeżyli swoje; bo część dzisiejszych problemów polsko-niemieckich pośrednio lub bezpośrednio jest związana z historią. Polacy wracają do historii i nie widzę w tym nic złego”¹. We wrześniu ubiegłego roku wydana została książka Gnaucka *Polen verstehen* (zrozumieć Polskę), z misją

1 G. Gnauck, *Dlaczego Polacy w rozmowie z Niemcami wciąż wracają do historii?*, „Dialog” 2008, nr 4, s. 110–112.

przybliżenia niemieckiemu czytelnikowi dziejów Polski, stanowiących klucz do lepszego poznania współczesnych jej uwarunkowań kulturowych i społeczno-politycznych.

Praca Gnaucka z jednej strony wpisuje się w nurt historiografii heroicznej, eksponując okres walk o niepodległość, tragiczne losy żołnierza polskiego, który nosząc obcy mundur, stawać nieraz musiał na froncie przeciw własnemu bratu. Dalej, to bohaterstwo powstańców, powojenna odbudowa, opór wobec komunizmu, karnawał Solidarności, okrągly stół. Gnauck nie zatrzymuje się na historii wielkich zrywów i przełomów. Przeciwnie, przede wszystkim staje się historykiem krytycznym, a jego narracja zabarwiona jest nieco nutą pesymizmu, może poniekąd rozczarowania Polakami, z którymi łączą go wspólne więzy². I to drugie, krytyczne ujęcie, wydaje się dość reprezentatywne. Gnauck jako historyk z zewnątrz, przywołuje i potwierdza obawy sformułowane przez Normana Daviesa, a dotyczące polskiej narracji historycznej, przestrzegając, aby nie przerodziła się ona przypadkiem w kult wyidealizowanej przeszłości i swoiste „samouwielbienie”³.

Jaki charakter ma książka samego Gnaucka? Czy jest to dzieło naukowe, czy bardziej publicystyczne? Zanim pojawi się odpowiedź na postawione pytania, warto zajrzeć za kulisy, za którymi rodziło się niemieckojęzyczne dzieło, a także poznać sylwetkę autora, w tym jego dorobek naukowy i zawodowy.

Polska prezentacja książki Gnaucka zorganizowana została przez Ambasadę Republiki Federalnej Niemiec w Polsce i Fundację Współpracy Polsko–Niemieckiej dnia 3 lipca br. w Warszawie w siedzibie Fundacji przy ul. Zielnej. Spotkaniu, które cieszyło się dużym zainteresowaniem, przewodniczył oprócz autora m.in. Piotr Semka, dziennikarz „Do Rzeczy”. Podczas prezentacji Gnauck wskazał motywy powstania książki. Wyjaśnił, że nosił się z zamiarem napisania biografii Jarosława Kaczyńskiego, ale nie znalazł w Niemczech wydawcy: „Jeden wydawca powiedział mi, że o Putinie jest tyle biografii, bo on ma coś demonicznego, a Kaczyński tego nie ma, więc książka o nim nie sprzedaje się”. Postanowił zatem stworzyć powyższe opracowanie, by przybliżyć Niemcom historię oraz jej wpływ na teraźniejszość Polaków: „[...] dwie trzecie Niemców nigdy nie było w Polsce. Choć niektórzy żyją niedaleko granicy, nigdy jej nie przekroczyli, nie byli ciekawi, co zastaną po drugiej stronie Odry. Choć żelaznej kurtyny dawno już nie ma, często wciąż pozostaje ona w głowach” – skonstatował na innym miejscu. Tłumaczył, że dla Niemców wiele polskich doświadczeń jest niezrozumiałych, a przynajmniej dalekich od ich rodzimych doświadczeń, wiele zdążyło zatrzeć się w pamięci. Przede wszystkim Niemcy nie potrafią zrozumieć, dlaczego w Polsce są tak żywe obawy o utratę suwerenności, a stąd silne akcentowanie i częste podnoszenie tego problemu na arenie międzynarodowej. Zwrócił również uwagę na znaczenie religii i Kościoła w Polsce.

Gnauck jest korespondentem „Frankfurter Allgemeine Zeitung” w Polsce. Urodził się 27 sierpnia 1964 r. w Warszawie, w rodzinie o niemiecko–polskich korzeniach. Niemieccy dziadkowie Gnaucka pochodzili z Wrocławia, a dziadkowie polscy z Podola⁴. Jak skomplikowana może być historia jednego człowieka dowodzi fakt, że Gnauck to z jednej strony wnuk niemieckiego żołnierza Wehrmachtu, z drugiej natomiast polskiego powstańca

2 Na temat nurtów uprawiania historii, zwłaszcza historii monumentalnej i krytycznej szerzej zob. A. Nowak, *O historii nie dla idiotów. Rozmowy i przypadki*, Kraków 2019, s. 15.

3 Zob. G. Gnauck, *Premier na dywaniku*, „Forum” 2006, nr 36, s. 4–6.

4 Idem, *Ostatni ścigany. Polskie obozy dla Niemców i Ślązaków*, „Tygodnik Powszechny” 2008, nr 26, s. 33.

warszawskiego⁵. Autor dorastał w Niemczech Zachodnich. W latach osiemdziesiątych jako moguncki licealista pisał artykuły do prasy emigracyjnej, które doczekały się publikacji w czasopiśmie takich jak: „Kontakt” (Paryż), „Dziennik Polski” (Londyn), „Pogład” (Berlin)⁶. W Moguncji i Berlinie studiował historię Europy Wschodniej, sławistykę oraz politologię. W latach 1995–1998 podjął pracę w redakcji „Frankfurter Allgemeine Zeitung” na stanowisku redaktora wiadomości polityki międzynarodowej. Rozprawę doktorską poświęconą Rosji w latach dziewięćdziesiątych XX wieku napisał pod kierunkiem prof. Gesine Schwan⁷. W 1999 r. rozpoczął pracę jako korespondent „Die Welt”, dla którego pisał zasadniczo o Polsce, Ukrainie i Krajach Bałtyckich, a także sporadycznie o Rosji. Na dorobek Gnaucka składają się publikacje książkowe, w tym zbiór esejów o Warszawie zatytułowany *Syrena auf dem Königsweg. Warschauer Wandlungen*⁸, dalej biografia krytyka literackiego pt. *Marcel Reich-Ranicki. Polskie lata*⁹ i omawiana tu pozycja *Polen verstehen*. Wymienione dzieła nie wyczerpują listy pisarskich osiągnięć autora¹⁰. W kontekście związków z Polską i polsnością wspomnieć należy chociażby to, że Gnauck był tłumaczem wierszy Wisławy Szymborskiej oraz Czesława Miłosza, co świadczy o wysokim poziomie jego umiejętności językowych i literackich¹¹.

Jego zasługi na rzecz propagowania wiedzy o Polsce, Polakach i Polonii nie pozostały niezauważone w naszym kraju. W czerwcu 2018 r. został laureatem Nagrody im. Macieja Płażyńskiego dla dziennikarzy i mediów służących Polonii w kategorii dziennikarz zagraniczny¹². Jury doceniło Gnaucka jako autora „ważnych i nieszablonowych” artykułów przybliżających problematykę polityki polskiej na łamach „Die Welt” oraz „Frankfurter Allgemeine Zeitung”. Wydaje się, że dla Gnaucka wspomniane wyróżnienie miało dużą wagę i przypieczętowało poniekąd słuszność wyboru, jakiego dokonał ukierunkowując pracę

5 Idem, *Dlaczego Polacy*, s. 110–112.

6 Idem, *Ostatni ścigany*, s. 33.

7 Gesine Schwan (ur. 1943), niemiecka politolog, profesor nauk politycznych. W okresie nazizmu rodzice Schwan działali w protestanckim i socjalistycznym ruchu oporu. W ostatnim roku wojny jej rodzina ukrywała dziewczynkę żydowską. Doktorat (o twórczości Leszka Kołakowskiego) 1970. Habilitacja 1974. Profesor w Instytucie Otto Suhra Freie Universität Berlin 1977. Badaczka teorii politycznych socjalizmu, marksizmu oraz filozofii. Wykładowca w Stanach Zjednoczonych 1980. Rektor Europejskiego Uniwersytetu Viadrina we Frankfurcie nad Odrą od 1999. Kandydatka w wyborach na urząd prezydenta Republiki Federalnej Niemiec 2004 i 2009. Pełnomocnik rządu ds. stosunków z Polską. Laureatka licznych nagród m.in. Nagrody im. Marion hrabiny Dönhoff za wkład w porozumienie między narodami 2004, nagrody za „pracę organiczną” przyznaną przez „Głos Wielkopolski” 2005, Orderu Świętego Stanisława za zasługi na rzecz Polski 2006, odznaki Bene Merito za wzmocnienie pozycji Polski na arenie międzynarodowej 2012. Na emeryturze od 2008. Zob. W. Szymański, *Gesine Schwan pomagała zrozumieć Polskę*, www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/570821,Gesine-Schwan-pomagala-zrozumiec-Polske [dostęp 22.07.2019].

8 G. Gnauck, *Syrena auf dem Königsweg. Warschauer Wandlungen*, Wien 2004.

9 Idem, *Wolke und Weide. Marcel Reich-Ranickis polnische Jahre*, Stuttgart 2009; wydanie polskie pt. *Marcel Reich-Ranicki. Polskie lata*, Warszawa 2009.

10 Jeżeli chodzi o ważniejsze publikacje wspomnieć jeszcze należy przynajmniej o: *Parteien und Nationalismus in Rußland. Demokratische versus nationalistische Integration nach dem Ende des Kommunistischen System*, Frankfurt 1997, *Staatsinstinkt oder nationaler Komplex? Was Europa von Polens neuem Präsidenten zu erwarten hat*, „Osteuropa” 2005, nr 11, s. 3–8; *Meine Ukraine. Eine persönliche Erinnerung*, [w:] *Kiew–Revolution 3.0. Der Euromaidan 2013/14 und die Zukunftsperspektiven der Ukraine*, red. S. Geissbühler, Stuttgart 2014, s. 155–160; *Polen: Frontstaat im Osten Europas?*, [w:] *Außenpolitik mit Autokratien. Jahrbuch Internationale Politik*, red. J. Brami, Berlin, München, Boston 2014, s. 229–245.

11 www.zamek-krolewski.pl/edukacja/wyklady/archiwum-wykladow/cykl-wykladow-polska-ukraina-europadziedzictwo-i-przyszlosc/dr-gerhard-gnauck [dostęp 15.07.2019].

12 Nagroda im. Macieja Płażyńskiego dla dziennikarzy i mediów służących Polonii powstała z inicjatywy Press Club Polska, Jakuba Płażyńskiego, Prezydentów Gdańska, Gdyni i Sopotu oraz Marszałka Województwa Pomorskiego.

zawodową. Jak ocenił: „Nagroda jest bliska memu sercu m.in. dlatego, że początki mojej drogi zawodowej są ściśle związane z mediami polonijnymi. W latach 80. gdy chodziłem do liceum w Moguncji, postanowiłem opowiedzieć polskim czytelnikom–emigrantom o niemieckiej historii. Wysyłałem wówczas artykuły do wielu polonijnych gazet, nie tylko w Niemczech. Kiedy, nie spodziewając się tego, dostałem pierwsze honorarium, pomyślałem, że to może być sposób na życie”¹³.

Biorąc pod uwagę pochodzenie, profil wykształcenia, pracę zawodową, doświadczenie, dorobek i zainteresowania Gnaucka, wydaje się on osobą predystynowaną do podjęcia na nowo próby zainteresowania niemieckich czytelników dziejami Polski i wyjaśnianiem wpływu historii na aktualny kształt kraju i społeczeństwa. Jego dzieło charakteryzuje lekkość oraz interesująca narracja i stanowi wartę uwagi uzupełnienie pozycji o Polsce dostępnych dotąd na rynku niemieckim. Z innych niemieckojęzycznych opracowań wspomnieć przy okazji należy o monografii Włodzimierza Borodzieja *Geschichte Polens im 20. Jahrhundert* z 2010 r.¹⁴, która doczekała się w 2016 r. publikacji w wersji elektronicznej¹⁵. *Geschichte* to dzieło klasyczne, kompendium, podręcznik, szeroko zresztą wykorzystany przez autora *Polen verstehen*. Historię najnowszej Polski i państw byłego bloku wschodniego czytelnik niemieckojęzyczny poznać może z opracowań m.in. Andrzeja Chwalby *Kurze Geschichte der Dritten Republik Polen 1989–2005*¹⁶, Klausia Ziemera *Das politische System Polens*¹⁷, a także tłumaczonych na język niemiecki prac Normana Davisa¹⁸, Marka Kornata¹⁹ i in. Wymienione pozycje znalazły się zresztą w bibliografii *Polen verstehen*. Historię najnowszej Polski, również w kontekście stosunków polsko–niemieckich naświetlają periodyki naukowe, takie jak „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas” i „Osteuropa”, gdzie wśród autorów znaleźć można nazwisko Gnaucka²⁰, czy bilingwiczne czasopismo „Dialog. Deutsch–Polnisches Magazin”. Skomplikowane dzieje, jak również teraźniejszość życia Polaków w Niemczech zarysował niemieckojęzycznym odbiorcom Peter Oliver Loew, dyrektor Instytutu Niemiecko–Polskiego w Darmstadt (Deutsches Polen–Institut) w monografii *Wir Unsichtbaren. Geschichte der Polen in Deutschland*²¹. Relacje polsko–niemieckie z perspektywy politologicznej przedstawił niemcoznawca i politolog Krzysztof Mischczak w *Deklarationen und Realitäten*²², a np. problem mitów i stereotypów w polsko–niemiec-

13 Laureatów wyłoniło jury w składzie: Jakub Płażyński (przewodniczący), Jarosław Gugala (telewizja „Polsat”), Jerzy Haszczyński („Rzeczpospolita”), Małgorzata Naukowicz (Polskie Radio), Krzysztof Rak (dziennikarz, publicysta), Karolina Grabowicz-Matyjas (dyrektor Muzeum Emigracji w Gdyni, sekretarz jury). Zob. *Nagroda im. Macieja Płażyńskiego dla dziennikarzy i mediów służących Polonii*, nagrodaplazynskiego.pl/?p=2646 [dostęp 15.07.2019].

14 W. Borodziej, *Geschichte Polens im 20. Jahrhundert*, München 2010.

15 Idem, *Geschichte Polens im 20. Jahrhundert*, München 2016.

16 A. Chwalba, *Kurze Geschichte der Dritten Republik Polen 1989–2005*, Wiesbaden 2010.

17 K. Ziemer, *Das politische System Polens. Eine Einführung*, Wiesbaden 2013.

18 N. Davies, *Im Herzen Europas. Geschichte Polens*, tłum. F. Griese, München 2000; N. Davies, *Aufstand der Verlorenen. Der Kampf um Warschau 1944*, tłum. T. Bertram, München 2004.

19 M. Kornat, *Polen zwischen Hitler und Stalin. Studien zur polnischen Außenpolitik in der Zwischenkriegszeit*, tłum. B. Wiaderny, Berlin 2012.

20 G. Gnauck, *Der uncharismatische Charismatiker. Jarosław Kaczyński und das Geheimnis der Macht*, „Osteuropa” 2018, z. 3–5, s. 171–185; „Ein infantiler Autokratismus”. Kaczyński, die PiS und Polens Weg nach Osten (Rozmowa z Jadwigą Staniszkis), „Osteuropa” 2016, z. 1–2, s. 103–108.

21 P.O. Loew, *Wir Unsichtbaren. Geschichte der Polen in Deutschland*, München 2014.

22 K. Mischczak, *Deklarationen und Realitäten. Die Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der (Volks-)Republik Polen von der Unterzeichnung des Warschauer Vertrages bis zum Abkommen über gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit (1970–91)*, München 1993.

kich stosunkach omówił Tomasz Szarota w monografii *Stereotype und Konflikte. Historische Studien zu den deutsch-polnischen Beziehungen*²³. Ponadto w języku niemieckim wydano interesujące prace zbiorowe, jak *Länderbericht Polen. Geschichte, Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, Kultur*²⁴.

Jeżeli chodzi o podstawę źródłową *Polen verstehen* zauważyć należy, że autor nie powołuje się na wyniki własnych kwerend, prowadzonych w archiwach. W obszarze archiwaliów nie jest to zatem publikacja odkrywczą, przynajmniej dla historyków. W żadnym wypadku nie umniejsza to znaczenia dzieła, któremu autor przypisał cele inne niż prezentacja nowych ustaleń naukowych. Bez wątplenia interesujące pozostają wyniki prac Gnaucka nad narracją. Autor umiejętnie i z korzyścią dla odbiorcy łączy warsztat historyczny z dziennikarskim. Słowem pisany ilustruje, uzupełnia i ożywia warstwę faktograficzną, dobierając trafne – w przyjętym przez siebie kluczu interpretacyjnym – passusy zaczerpnięte ze źródeł drukowanych, zwłaszcza wspomnień, dzienników, relacji świadków historii, a także z opracowań. Do ważniejszych źródeł publikowanych należą: *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1939*, literatura wspomnieniowa: Władysława Bartoszewskiego, Mirona Białoszewskiego, Jana Karskiego, Stefana Kisielewskiego, Jacka Kuronia, Karoliny Lanckorońskiej, Tadeusza Mazowieckiego, Karola Modzelewskiego, Jerzego Pilcha, Andrzeja Stasiuka, Stefana Wyszyńskiego²⁵ i in. Niemalą wagę przywiązuje do treści wywiadów zamieszczonych w artykułach prasowych, zwłaszcza odnośnie rozważań o współczesności. Do ważniejszych niewymienionych wcześniej autorów różnego typu opracowań, którzy pomagali autorowi rozumieć Polskę zaliczyć należy m.in.: Czesława Brzozę i Andrzeja Sowę, Sławomira Cenckiewicz, Jerzego Eislera, Jana Tomasza Grossa, Huberta Orłowskiego, Andrzeja Friszke, Michała Karnowskiego i Piotra Zarembę, Martę Kijowską, Matthiasa Kneipa i Manfreda Maca, Jerzego Kochanowskiego, Marka Kornata, Michała Krzymowskiego, Wojciecha Materskiego i Tomasza Szarotę, Andrzeja Nowaka, Andrzeja Paczkowskiego, Wojciecha Roszkowskiego, Dariusza Stołę, Teresę Torańską, Marcina Zarembę. Spośród ważniejszych prac w kontekście analiz najnowszej historii politycznej, warto by z pewnością jeszcze ująć dzieła m.in. Antoniego Dudka i Pawła Kowala, natomiast biorąc pod uwagę rolę Kościoła rzymskokatolickiego w okresie PRL, monografię Jana Żaryna, wydaną przez wydawnictwo „Neriton” we współpracy z Instytutem Historii PAN.

Jeżeli chodzi o cezury zewnętrzne pracy Gnaucka, początkowa sięga okresu rozbiorów, końcowa natomiast czasów współczesnych, po aktualnie przeżywane w kraju problemy. Jeżeli chodzi o konstrukcję dzieła, składa się ono z dziesięciu rozdziałów i ma układ chronologiczno–problemowy. Pierwszy rozdział – „Von Freiheitskämpfern zu Kleinhändlern” (od bojowników o wolność po drobnych handlarzy) ma charakter wprowadzający i stanowi ogólny zarys problematyki książki. Wydaje się napisany nieco w duchu pesymistycznym, nadającym ton całości. Autor stawia diagnozę kondycji Polski i Polaków,

23 T. Szarota, *Stereotype und Konflikte. Historische Studien zu den deutsch-polnischen Beziehungen*, Osnabrück 2010.

24 *Länderbericht Polen. Geschichte, Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, Kultur*, red. D. Bingen, K. Ruchniewicz, Bonn 2009; *Die Deutschen und die Polen. Geschichte einer Nachbarschaft*, red. D. Bingen, Darmstadt 2016; *Mein Polen – meine Polen. Zugänge und Sichtweisen*, red. D. Bingen, Wiesbaden 2016.

25 Autor informuje, że nowe wydanie zapisków więziennych ukazało się w 2001 r., jednakże jest już kolejne wydanie w ramach nowej serii „Pro memoria”. Zob. S. Wyszyński, *Pro memoria*, t. 3, 1953–1956, oprac. I. Czarciańska, A. Galka, Warszawa 2018.

uwzględniając perspektywy i szanse, jakie przyniósł przełom 1989 r. Wcześniej postawy Polaków były dla Niemców jasne i zrozumiałe: „Leute, die arm, aber fröhlich sind und gern tanzen” (ludzie, którzy są biedni, ale radośni i chętnie tańczą). Według Gnaucka po 1989 r. Niemcy dwukrotnie rozczarowali się Polską. Po raz pierwszy wtedy, gdy z „bojowników o wolność”, jak się wydaje dość wyidealizowanych, zamienili się w „drobnych handlarzy”. Drugi moment wielkiego rozczarowania przynieść miało przejęcie władzy przez partię Prawo i Sprawiedliwość w 2015 r. Ostatnia data stanowi dla Gnaucka bardzo ważną cezurę wewnętrzną.

Niemcy oczekiwali od Polaków cech takich jak lekkość, spontaniczność, serdeczność, ale też duch oporu i poświęcenia. Polacy, którzy podczas jesieni narodów odegrali kluczową i symboliczną rolę, nie przyjęli pożądaných przez Niemców postaw, co dobitnie wyraziła korespondentka Helga Hirsch, która z podziwu Polski przeszła do rozczarowania i przestała Polaków „lubić”²⁶. Gnauck podziela jej odczucia i tym polskim niewpasowaniem się w niemieckie oczekiwania, tłumaczy ochłodzenie, dystans oraz zdziwienie Polską na Zachodzie (s. 10). Gnauck rysuje obraz Polaka, który – nie bez powodu – utrwalił się w niemieckich anegdotach, żartach, powiedzeniach typu: „Heute gestohlen, morgen in Polen” (dzisiaj skradzione, jutro w Polsce), „polnische Wirtschaft” (polska gospodarka – a więc nieefektywna, niedbała), „polnische Reichstag” (symbol anarchii i chaosu)²⁷. Przypomina polskie kompleksy i resentymenty (s. 12), które silnie odżyły miały po dojściu do władzy Jarosława Kaczyńskiego (s. 14)²⁸.

W kolejnych rozdziałach zarysowane zostały etapami dzieje Polski. Autor zwraca uwagę na położenie geopolityczne kraju i rodzące się stąd problemy. Ukazuje Polskę jako heroiczną i tragiczną. Szczególnie plastycznie uchwycone zostały niełatwe stosunki polsko-niemieckie. Problematyka ta była przez Gnaucka niejednokrotnie podejmowana. Do tematu Holocaustu, powstań i gestu Williego Brandta (s. 154–155) wracał nierzadko, m.in. w poruszającym artykule *Przesłanie Edelmana*, w którym przypomniał słowa bohatera getta: „Nienawiść jest łatwa. Miłość wymaga wysiłku i zrozumienia”²⁹. Autor mierzył się z prawdą o niemieckich obozach koncentracyjnych, zwłaszcza Auschwitz: „To chyba jedyne miejsce w Polsce, gdzie Polacy zdecydowanie wolą używać niemieckiej nazwy. Trudno się dziwić: to, co się tam wydarzyło, jest przede wszystkim historią Niemiec. I historią ofiar. [...] Auschwitz leży dziwnie poza znaną nam geografiją, poza Niemcami i w pewnym sensie też poza Polską”. Stwierdza: „Przeszywa mnie myśl: «Nie lubię tego miejsca». Trudno, ale ono jest”³⁰. I postawił paradoksalne pytanie „[...] dla kogo wracanie do historii jest dziś bardziej bolesne? Dla tych, którzy kiedyś padli ofiarą bezprawia ze strony sąsiada, czy dla tych, którzy po dziś dzień noszą w sobie poczucie tamtej winy?”³¹. Dla Gnaucka: „przeklęty XX wiek, Bogu dziękować, minął bezpowrotnie”³². Echa i pogłębienie

26 Zob. H. Hirsch, *Dlaczego przestałam lubić Polaków*, „Polityka” 1991, nr 14, 6.IV.1991. Hirsch była wtedy korespondentką w Warszawie.

27 Zob. H. Orłowski, „Polnischen Wirtschaft”. *Zum deutschen Polendiskurs der Neuzeit*, Wiesbaden 1996.

28 Na temat stereotypów Polaków o Niemcach z kolei przykładowo zob. P.O. Loew, *Deutschland. Das Feinbild der polnischen Rechten*, „Osteuropa” 2018, z. 3–5, s. 465–494.

29 G. Gnauck, *Przesłanie Edelmana*, „Forum” 2009, nr 41, s. 54–55.

30 Idem, *Spojrzenie niemieckie, 71 lat później*, „Tygodnik Powszechny” 2016, nr 5, s. 67.

31 Idem, *Dlaczego Polacy*, s. 110–112.

32 K.A. Kuczyński, *Marcel Reich-Ranicki – recenja*, „Niemcy, Austria, Szwajcaria” 2010, t. 4, s. 225–228.

rozważań zamieszczonych na łamach artykułów i książek znaleźć można w rozdziale *Po-len verstehen* pt. „Das Inferno” (piekło) (s. 74 i n.).

Gnauck analizuje przemiany, jakie przyniosła Polska „ludowa” i zastanawia się, czy PRL można rzeczywiście uznać za „najweselszy barak w obozie”. Akcentuje rolę Kościoła i narodziny opozycji antysystemowej, przy czym w swoich analizach nie jest bezkrytyczny. Zwraca uwagę na podziały wśród opozycjonistów oraz konsekwencje zjawiska. Osobno zasygnalizowane zostały stosunki polsko–niemieckie (s. 153–155) i polsko–żydowskie (s. 155–156)³³. W tym ostatnim przypadku, wracając jeszcze do II wojny światowej, kontrowersje i zastrzeżenia budzi hasło użyte przez autora, a mianowicie: „polnische Mitverantwortung” (polska współodpowiedzialność) w kontekście „Judenvernichtung” (eksterminacja Żydów). Zwrot ten, nawet biorąc pod uwagę odrażającą zbrodnię dokonaną rękami Polaków w Jedwabnem w 1941 r., budzi zastrzeżenia, co do podanej powyżej klasyfikacji czynu (s. 18; zob. 94–95)³⁴. Zastanawia ponadto fakt, że wśród zamieszczonych przez Gnaucka map, współczesna z 2018 r., z podziałem administracyjnym na województwa, posiada nazwy jedynie większych miast, i tylko jednej mniejszej miejscowości, a chodzi tu o Jedwabne. Brak uwzględnienia na tej samej mapie Auschwitz/Oświęcimia i innych miejsc niemieckiej eksterminacji ludności każe przynajmniej zastanowić się, czy takie podejście jest uczciwe? Czy w takim wypadku eksponowanie Jedwabnego nie jest zabiegiem celowym, zniekształcającym pamięć? Chodzi wszak o zwykłe zachowanie proporcji, bo oczywiście nic nie zmienia faktu, raz jeszcze należy powtórzyć, że jest to miejsce zbrodni (s. 8). Zresztą ta sama lub podobna mapa wykorzystana została w monografii Borodzieja³⁵. Na usprawiedliwienie dodać można, że Auschwitz na mapie pojawia się ostatecznie w końcowej części książki Gnaucka. Ponadto autor po imieniu nazywa zbrodnie niemieckie dokonane w Polsce podczas II wojny światowej (s. 298).

Dwa ostatnie rozdziały odnoszą się bezpośrednio lub zostały istotnie powiązane z postaciami braci Kaczyńskich, zwłaszcza Jarosława, który uznany został za dyktatora. Kaczyński, ale także Józef Piłsudski to osoby, które szczególnie wpisały się w dzieje Polski i jej zmagania o demokrację, ocenia Gnauck. Nie są to jedyne osoby wyeksponowane w narracji dzieła, ale na pewno górują nad pozostałymi, zwłaszcza Jarosław Kaczyński³⁶. Kaczyński postrzegany jest poniekąd jako ten, który miał istotny wpływ na ochłodzenie relacji polsko–niemieckich³⁷. W rozmowie z Deutsche Welle Gnauck przyznał, że poziom zainteresowania Polską w Niemczech w okresie rządów Prawa i Sprawiedliwości znacząco wzrósł, natomiast „Jak jest polityka ciepłej wody w kranie, to good news is no news”. Na innym miejscu przepowiedział, że „Zapewne rząd PiS i prezesa Kaczyńskiego potrwają dłużej”³⁸. Gnauck z jednej strony krytycznie wypowiada się na temat PiS i Kaczyńskiego, z drugiej strony docenia osiągnięcia polityki socjalnej wspomnianej formacji, dążenie do

33 Por. K. Puto, *Koktajl Mołotowa*. Z Gerhardem Gnauckiem, niemieckim dziennikarzem i historykiem rozmawia Kaja Puto, „Nowa Europa Wschodnia” 2016, nr 6, s. 183–188.

34 A. Nowak, *O historii nie dla idiotów*, s. 21.

35 W. Borodziej, *Geschichte Polens*, s. 489.

36 G. Gnauck, *Czy Kaczyński ma trochę racji*, „Forum” 2017, nr 2, s. 14–15.

37 „Polska i Niemcy – choć są już partnerami w NATO i Unii Europejskiej – oddalają się od siebie”. G. Gnauck, *Premier na dywaniku*, „Forum” 2006, nr 36, s. 4–6.

38 *Korespondent FAZ: Jak zrozumieć Polskę*, www.dw.com/pl/korespondent-faz-jak-zrozumie%C4%87-polsk%C4%99/a-49502774 [dostęp 15.07.2019]

wzmocnienia gospodarczego, protekcjonizmu polskiego kapitału, poprawy poziomu życia obywateli, zwraca uwagę na pozytywne efekty polskiej polityki migracyjnej. Za oznakę „umysłowego lenistwa” uważa posługiwanie się hasłami głoszącymi, że „Kaczyński nie ma koncepcji”. Mało tego, stwierdza: „Powinniśmy nastawić się na dłuższe trwanie ery Kaczyńskiego i na prowadzenie dialogu również z polską prawicą”. Dodaje też „Krytycy [w Niemczech] surowo osądzają rząd w Warszawie. Ale w niemiecko–polskim dialogu nie można zignorować polskiej prawicy”³⁹. Gnauck wskazuje, że niemiecki rząd podchodzi do niewygodnych mu władz państwowych w Polsce z ostrożnością, starając się by nie doprowadzić do zamknięcia się na dialog: „Berliński rząd tymczasem zagryza zęby [...], bo myśli o polsko–niemieckich relacjach długofalowo [...]”⁴⁰ i przypomina wzniośle: „Liczne dyskusje czy publikacje w Polsce (w prasie, a także w postaci książek czy opracowań naukowych) po 1989 r. powinny uświadomić Niemcom: w Polsce wciąż żywy jest duch wyrażony kiedyś słowami «Przebaczamy i prosimy o wybaczenie»”⁴¹.

Poza wspomnianym Kaczyńskim bardziej zauważeni zostali: Lech Wałęsa⁴², Tadeusz Mazowiecki, Aleksander Kwaśniewski, Leszek Balcerowicz, Donald Tusk, ale nie tylko. Taki zabieg przybliżenia problemów przez prezentację wybranych sylwetek był już stosowany przez Gnaucka. W *Syrena auf dem Königsweeg* jeden z rozdziałów poświęcony został ks. Jerzemu Popiełuszce, jeden Adamowi Michnikowi, jeden Aleksandrowi Kwaśniewskiemu i jego żonie Jolancie⁴³. Gnaucka zainteresował również Mateusz Morawiecki. Autor zwraca uwagę na bardzo dobre wykształcenie premiera, jego pobyt w Niemczech, kompetencje, strategiczne podejście do polityki (s. 235). Gnauck przeprowadził zresztą merytoryczny wywiad z Morawieckim, w którym zadawał ważne, nietatwe pytania, a drugiej stronie pozostawiał czas na przedstawienie rzeczowych argumentów. Wywiad przeznaczony był dla niemieckiego dziennika „Die Welt” i odbył się przed wizytą szefa rządu RP w Berlinie. Jego przedruk znaleźć można w „Gazecie Wyborczej”⁴⁴.

W jednej z recenzji książki Gnaucka *Marcel Reich-Ranicki* postawiona została teza, że autor swoich bohaterów „traktuje podmiotowo, nie osacza ich i nie deprecjonuje, nie eksponuje słabości ludzkich” oraz posiada ambicję, by odbiorcy „zostawić pole interpretacyjne”⁴⁵. Na pytanie, czy jest to postawa konsekwentna, odpowiedzieć może już sam czytelnik *Polen verstehen*.

Lata, które Gnauck uznał za szczególnie pozytywne w najnowszej historii Polski opisane zostały w odrębnym rozdziale zatytułowanym „Die wunderbaren Jahre” (wspaniałe lata). Składały się na nie następujące wydarzenia: wybór Karola Wojtyły na papieża i następstwa pontyfikatu Polaka, karnawał Solidarności, droga do okrągłego stołu, przemiany polityczne 1989 r. Co ciekawe, w rozdziale o „wspaniałych” latach, znalazła się część zatytułowana „Polen unter Kriegsrecht” (Polska w stanie wojennym). Następnie autor

39 G. Gnauck, *Czy Kaczyński*, „Forum” 2017, nr 2, s. 14–15.

40 K. Puto, *Koktajl Mołotowa*, s. 183–188.

41 G. Gnauck, *Ostatni ścigany*, s. 32–33.

42 Ocena Lecha Wałęsy pojawia się w innych artykułach Gnaucka: „[...] nieprzewidywalny i nieznoszący sprzeciwu, został niestety niezbyt szczęśliwie obsadzony w roli głowy państwa”. G. Gnauck, *O dwóch takich...*, „Forum” 2019, nr 3, s. 13.

43 G. Gnauck, *Syrena auf dem Königsweeg*.

44 G. Gnauck, *PiS chce uspokoić Europę, Rozmowa z premierem Mateuszem Morawieckim*, „Gazeta Wyborcza” 2018, 15 II 2018, s. 3.

45 K. Taborska, *W kręgu biografii „literackiego mordercy”*, „Pogranicza” 2009, nr 6, s. 87–92.

zwrócił uwagę na skutki transformacji ustrojowej, drogę Polski do NATO i UE. Osobny rozdział poświęcił nastrojom społecznym, a zwłaszcza konfliktom wewnętrznym, związanym z katastrofą smoleńską, która podzielić miała społeczeństwo na dwa wrogie „plemiona”. Przypuszczalnie Polacy oczekiwali by ze strony zewnętrznych obserwatorów większego zrozumienia dla silnych, a nawet ekstremalnych emocji, które jak się wydaje miały prawo pojawić się w efekcie wstrząsu, traumy, wydarzenia zupełnie wyjątkowego i tragicznego, jakie dotknęło wspólnotę narodową niezależnie od poglądów i sympatii politycznych (s. 230).

Prezentując współczesną religijność polskich katolików Gnauck wykorzystał funkcjonujący już w publicystyce i powszechnym obiegu obraz podziału Kościoła na „propisowski”, tzw. toruński, z o. Tadeuszem Rydzykiem na czele i mediami, takimi jak telewizja „Trwam” oraz „Radio Maryja”; oraz drugie środowisko, skupione wokół „Tygodnika Powszechnego”, stanowiącego alternatywę dla wierzących zorientowanych bardziej liberalnie (s. 241). Autor zresztą nie po raz pierwszy próbuje wyjaśnić Niemcom silne związki historii Polski i Kościoła⁴⁶.

Do książki dołączone zostały tablice czasu, które sięgają pradziejów ziem polskich, a kończą się na 2018 r.

Zamykając rozważania nad dziełem *Polen verstehen* Gnaucka, stwierdzić należy, że praca stanowi kolejną, interesującą próbę przybliżenia Niemcom polskiej historii i teraźniejszości, za co docenić należy autora, a także wyniki jego pracy, tym bardziej, że jak powiedział prof. Andrzej Walicki; „straszną naiwnością jest nasze wyobrażenie sobie, że wszyscy się zainteresują sprawami polskimi, polską myślą, tradycją, kulturą [...]. Niestety, jak się nie ma politycznej, militarnej, czy ekonomicznej potęgi – to nie budzi się zainteresowania”⁴⁷. Na uwagę zasługuje przystępny, komunikatywny język opracowania. Dzieło Gnaucka nie jest podręcznikiem, czy kompendium wiedzy o Polsce. Z drugiej strony z pewnością nie jest pozbawione podstaw naukowych. Zdradza ambicję dotarcia do jak najszerszego grona odbiorców, przez co siłą rzeczy w warstwie interpretacyjnej posługuje się pewnymi uproszczeniami. Przede wszystkim pozostawia wrażenie narracji bardzo osobistej, emocjonalnej, prowadzonej z pasją, dzięki czemu utrzymuje czytelnika w napięciu.

Bibliografia

- Borodziej W., *Geschichte Polens im 20. Jahrhundert*, München 2010.
 Borodziej W., *Geschichte Polens im 20. Jahrhundert*, München 2016.
 Chwalba A., *Kurze Geschichte der Dritten Republik Polen 1989–2005*, Wiesbaden 2010.
 Davies N., *Aufstand der Verlorenen. Der Kampf um Warschau 1944*, tłum. T. Bertram, München 2004.
 Davies N., *Im Herzen Europas. Geschichte Polens*, tłum. F. Griese, München 2000.
Deutschland und der (Volks-)Republik Polen von der Unterzeichnung des Warschauer Vertrages bis zum Abkommen über gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit (1970–91), München 1993.

46 Idem, *Syrena auf dem Königsweg*, s. 58.

47 A. Nowak, *O historii nie dla idiotów*, s. 141.

- Die Deutschen und die Polen. Geschichte einer Nachbarschaft*, red. D. Bingen, Darmstadt 2016.
- Gnauck G., *Polen verstehen. Geschichte, Politik, Gesellschaft*, Stuttgart 2018.
- Gnauck G., „Ein infantiler Autokratismus“. *Kaczyński, die PiS und Polens Weg nach Osten (Rozmowa z Jadwigą Staniszkis)*, „Osteuropa“ 2016, z. 1–2, s. 103–108.
- Gnauck G., *Czy Kaczyński ma trochę racji*, „Forum“ 2017, nr 2, s. 14–15.
- Gnauck G., *Der uncharismatische Charismatiker. Jarosław Kaczyński und das Geheimnis der Macht*, „Osteuropa“ 2018, z. 3–5, s. 171–185.
- Gnauck G., *Dlaczego Polacy w rozmowie z Niemcami wciąż wracają do historii?*, „Dialog“ 2008, nr 4, s. 110–112.
- Gnauck G., *Meine Ukraine. Eine persönliche Erinnerung*, [w:] *Kiew–Revolution 3.0. Der Euromaidan 2013/14 und die Zukunftsperspektiven der Ukraine*, red. S. Geissbühler, Stuttgart 2014, s. 155–160.
- Gnauck G., *O dwóch takich...*, „Forum“ 2019, nr 3, s. 13.
- Gnauck G., *Ostatni ścigany. Polskie obozy dla Niemców i Ślązaków*, „Tygodnik Powszechny“ 2008, nr 26, s. 33.
- Gnauck G., *Parteien und Nationalismus in Rußland. Demokratische versus nationalistische Integration nach dem Ende des Kommunistischen System*, Frankfurt 1997.
- Gnauck G., *PiS chce uspokoić Europę, Rozmowa z premierem Mateuszem Morawieckim*, „Gazeta Wyborcza“ 2018, 15 II 2018, s. 3.
- Gnauck G., *Polen: Frontstaat im Osten Europas?*, [w:] *Außenpolitik mit Autokratien. Jahrbuch Internationale Politik*, red. J. Brami, Berlin, München, Boston, 2014 s. 229–245.
- Gnauck G., *Premier na dywaniku*, „Forum“ 2006, nr 36, s. 4–6.
- Gnauck G., *Prześlanie Edelmana*, „Forum“ 2009, nr 41, s. 54–55.
- Gnauck G., *Spojrzenie niemieckie, 71 lat później*, „Tygodnik Powszechny“ 2016, nr 5, s. 67.
- Gnauck G., *Staatsinstinkt oder nationaler Komplex? Was Europa von Polens neuem Präsidenten zu erwarten hat*, „Osteuropa“ 2005, nr 11, s. 3–8.
- Gnauck G., *Syrena auf dem Königsweg. Warschauer Wandlungen*, Wien 2004.
- Gnauck G., *Wolke und Weide. Marcel Reich-Ranickis polnische Jahre*, Stuttgart 2009 (wydanie polskie pt. *Marcel Reich-Ranicki. Polskie lata*, Warszawa 2009).
- Hirsch H., *Dlaczego przestałam lubić Polaków*, „Polityka“ 1991, nr 14, 6.IV.1991.
- www.zamek-krolewski.pl/edukacja/wyklady/archiwum-wykladow/cykl-wykladow-polska-ukraina-europa-dziedzictwo-i-przyszlosc/dr-gerhard-gnauck (dostęp: 15.07.2019).
- Korespondent FAZ: Jak zrozumieć Polskę*, <https://www.dw.com/pl/korespondent-faz-jak-zrozumie%C4%87-polsk%C4%99/a-49502774> [dostęp 15.07.2019].
- Kornat M., *Polen zwischen Hitler und Stalin. Studien zur polnischen Außenpolitik in der Zwischenkriegszeit*, tłum. B. Wiaderny, Berlin 2012.
- Kuczyński K.A., *Marcel Reich-Ranicki – recenja*, „Niemcy, Austria, Szwajcaria“ 2010, t. 4, s. 225–228.
- Länderbericht Polen. Geschichte, Politik, Wirtschaft, Gesellschaft, Kultur*, red. D. Bingen, K. Ruchniewicz, Bonn 2009.
- Loew P.O., *Deutschland. Das Feinbild der polnischen Recheten*, „Osteuropa“ 2018, z. 3–5, s. 465–494.
- Loew P.O., *Wir Unsichtbaren. Geschichte der Polen in Deutschland*, München 2014.
- Mein Polen – meine Polen. Zugänge und Sichtweisen*, red. D. Bingen, Wiesbaden 2016.

- Miszczak K., *Deklarationen und Realitäten. Die Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Nagroda im. Macieja Płażyńskiego dla dziennikarzy i mediów służących Polonii*, nagroda-plazynskiego.pl/?p=2646 [dostęp 15.07.2019].
- Nowak A., *O historii nie dla idiotów. Rozmowy i przypadki*, Kraków 2019.
- Orłowski H., *„Polnischen Wirtschaft“. Zum deutschen Polendiskurs der Neuzeit*, Wiesbaden 1996.
- Puto K., *Koktajl Mołotowa. Z Gerhardem Gnauckiem, niemieckim dziennikarzem i historykiem rozmawia Kaja Puto*, „Nowa Europa Wschodnia” 2016, nr 6, s. 183–188.
- Szarota T., *Stereotype und Konflikte. Historische Studien zu den deutsch-polnischen Beziehungen*, Osnabrück 2010.
- Szymański W., *Gesine Schwan pomagała zrozumieć Polskę*, www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/570821,Gesine-Schwan-pomagala-zrozumiec-Polske [dostęp 22.07.2019].
- Taborska K., *W kręgu biografii „literackiego mordercy”*, „Pogranicza” 2009, nr 6, s. 87–92.
- Wyszyński S., *Pro memoria*, t. 3, 1953–1956, oprac. I. Czarcińska, A. Gałka, Warszawa 2018.
- Ziemer K., *Das politische System Polens. Eine Einführung*, Wiesbaden 2013.

dr **Monika Wiśniewska**, doktor nauk humanistycznych w zakresie historii, adiunkt w Instytucie Historii Nauki PAN. Członkini Towarzystwa Historii Edukacji przy Uniwersytecie Warszawskim, Światowej Rady Badań nad Polonią, redakcji czasopisma „Nauka Polska” oraz zespołu naukowego ds. merytorycznego i redakcyjnego opracowania niepublikowanych zapisków prymasa Stefana Wyszyńskiego „Pro memoria”. Autorka prac z zakresu historii edukacji i polityki wyznaniowej XX w.
e-mail: monika.wisniewska2017@gmail.com

Data zgłoszenia artykułu: 25 lipca 2019

Data przyjęcia do druku: 2 września 2019